

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
YAYINLARI

DIYANET DERGİSİ

DİNİ, İLMİ, EDEBİ, MESLEKİ
AYLIK DERGİ

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşlerini
Filen İdare Eden Sorumlu Müdür

M. SAİM YEPREM

Diyanet İşleri Başkanlığı
Derleme ve Yayın Müdürü

Ayyıldız Matbaası A.Ş.
17 75 92 - 17 25 24 Ankara

Mizanpaj
Grafik Stüdyo S 17 00 26 - Ankara

OCAK - ŞUBAT 1975
CİLT: XIV — SAYI: 1

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

"DE Kİ:
O (TEMİZ VE
HOŞ
RIZIKLARI),
DÜNYA
HAYATINDA
İMAN EDENLER
İÇİNDİR.
KIYÂMET GÜNÜ
İSE
SADECE
ONLARA
(MÜ'MİNLERE)
MAHSUSTUR..."

(el-A'raf: 32)

Diy.D.
C. 14
S. 11
1975

İSLÂM TARİHİNDE MEZHEB KAVGALARI

GİRİŞ:

Mezhebin lûgat mânâsı "girmek, maddî veya mânevî sâhada takip edilen, gidilen yol, metod, doktrin" demektir¹.

İslâm hukuk literatüründe "mezheb" kelimesi: "Bir müctehide mahsus ve fer'î olan ictihâdî hükümler ile bu hükümlerin gene aynı müctehide ait bulunan sebep, şart, mâni ve delilleri" mefhumunu ifade etmek için kullanılmıştır².

Bilindiği üzere İslâm Dîninin iki ana kaynağı vardır: Kitap yâni Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet yâni Rasûlullâh'ın söz, iş ve davranışlarıdır. Bu iki kaynağın anlaşılması ve uygulanması için yapılan çalışmalar icmâ', kıyas, istihsan, istislah gibi daha başka kaynakların doğmasını intâc etmiştir.

Anlamak ve uygulamak beşer işi olduğu, insanların anlayışları, içtimâî, iktisâdî, siyâsî... şartları aynı olmadığı için de icihad farkları ortaya çıkmış, bu icihad farkları zamanla mezheplerin doğmasında en büyük âmil olmuştur.

Sahâbe ve tâbiûn devirlerinde anlayış ve icihad farkları bulunmakla beraber bunlar sistemleşmemiş, mezheb şeklini almamış; mükellefler bunlardan herhangi birine uyarak dîni hayatlarını yaşamışlardır.

Daha sonraki nesilde önce fıkıh mektepleri yâni hadîs, re'y medreseleri, daha sonra da mezhepler doğmuştur. "Bir müctehidin re'y ve icihadlarının bir araya getirilerek iftâ ve kazâda tek mercî kabûl edilmişinde"; yâni hukukî müesseseler olarak "mezhepler" in teşekkülünde şu âmiller müessir olmuştur:

HAYREDDİN KARAMAN
İzmir Yük. İslâm Enst.
Fıkıh Öğretmeni

DİYANET
DERGİSİ
SAYI: 1

OCAK
ŞUBAT
1975

(1) ez-Zemaherî, Esâsü'l-belâğah (Beyrut, 1965), s. 210.
(2) el-Qarâfî, el-İhkâm..., Halep, 1987, s. 252; İbn Nüceym, el-Esbâh ve'n-nezâir, Mukaddime; H.K., İslâm Hukukunda Mezhepler, s. 9.

1 — Müctehidlerin seçkin talebesinin hocalarına karşı besledikleri sevgi ve ihtiram duygusu.

2 — Gene talebelerin icthadları biraraya getirerek tasnif ve tanzim etmeleri.

3 — Kazâ müessesesi; yâni bir mezhebe bağlı kadîl-kudatların kadıları kendi mezhebine mensup fukahâ arasından seçmesi ve hukukî emniyetin, önceden tesbit edilmiş mevzûâtı gerektirmesi.

4 — Müctehid imamlardan sonraki devirlerde meydana gelen içtimâî şartların, bu meyanda ahlâkî gerilemenin fetvâ ve kazâyı bir disiplin altına almayı zarûrî kılması³...

Şunu hemen kaydetmek gerekir ki mezheplerin doğması, müessesese haline gelmesi hem müslümanlar için kolaylıklar sağlamış, hem de İslâm hukukunun inkişafına yardım etmiştir. Zararlı olan, aşağıda hikâye edeceğimiz kavgalara sebep olan mezhepler değil, onlara sâlik olanların taassubudur.

Taassup isâbe ve asabe ile aynı kökten olup, kelimenin kökünde "sarılmak, kuşatmak, bağlanmak" mânâları vardır. İsbâbe: sargı ve cemâat, asabe: baba tarafından hısımlar, asabiyet ve taassub: taraf

tutmak, yan çıkmak, müdafaa etmektir⁴.

Bu kök mânâlarından hareketle taassub: "İlmî, dîni ve aklî olmayan âmilin tesiri altında bir görüş, kanâat veya tarafa sımsıkı bağlanmak, gerektiği halde ayrılmamak" mefhumunu anlatmak için kullanılmaktadır.

Taassubun karşısında tesâmuh, müsâmaha yâni tolerans, hoşgörü vardır. Dînin çizdiği sınırlar içinde —meselâ Kitab, Sünnet ve İcmâ'in kesin hükümlerine aykırı olmayan görüş, fikir ve davranışları— hoşgörü ile karşılamak müsâmahadır.

Rasûlullah (s.a.s.) müsâmaha ile gönderildiğini buyurmuş⁵, taassup ve asabiyete dayanan kavgaları, yan çıkma ve taraf tutmaları yasaklamış⁶, ancak kendi sünneti ile râşid halifelerinin sünnetine sımsıkı sarılmamızı öğütlemiştir⁷.

Bu tâlimatı en iyi bir şekilde anlayan ve uygulayan selef yâni sahâbe, tâbiûn, müctehid imamlar... arasında taassuba rastlanmaz. Onlar müslümanları icthad ve ittibâa yâni delilini bilerek bir görüşe uymaya teşvik etmişler, birbirini takdir eylemiş, yekdiğerinden istifade etmişler, bir ilim âilesi halinde yaşamışlardır⁸.

(3) Mezhepler hakkında daha geniş bilgi için bak. M. Ebû-Zehrâ, Ebû-Hanife, Şâfiî, Mâlik, İbn Hanbel ve Târihu'l-mezâhib...; H.K. İslâm Hukukunda Mezhepler.

(4) İbn el-Esir, en-Nihâye fi garibi'l-hadis, C. II, s. 100-101.

(5) İbn Hanbel, Müsned, C. V., s. 266, C. VI, s. 116; aynı mânâda, Buhârî, K. el-İman, bâb: 29; Tirmizî, K. el-Menâkıb, bâb: 32, 64.

(6) Müslim, K. el-İmârah, nu. 53-54.

(7) Tirmizî, K. el-İlm, bâb: 16; Ebû-Dâvûd, K. es-Sünne, bâb: 5; İbn Mâce, Mukaddime, bâb: 6.

Bir kimsenin —başka türlü düşünene— cephe almadan, onlara fâsık, sapık, kâfir demeden kendi kanâat, mezheb ve meşrebinde sebât etmesi muhafazakârlıktır ve zararlı değildir. Dînin kesin olan ortak hükümleri yani zarûrât-ı dîniye ve kat'î ahkâm üzerinde sebât ise dîni salâbetir, sağlam dindarlıktır, memdûh bir davranıştır. Kötü ve zararlı olan, icthadî ve zannî hükümlerde taassuptur; bunlarda kendisi gibi düşünmeyenlere cephe almaktır.

(8) (el-Füllânî, İğzâ'u'l-himem, Hind tab'ı, s. 140-142; Süyûtî, Cezîlu'l-mevâhib fi'htilâfi'l-mezâhib, Süleymaniye, nu. 1030, vr. 49/b-51/a; Murtazâ ez-Zebîdî, Uqûdu'l-cavâhir, İst. 1302, s. 2.

Ebû Hanîfe (r.a.)'in kabri civarında sabah namazı kılarken İmam Şâfiî'nin —Ebû Hanîfe'ye hürmeten— kunûtu terketmesi⁹, İmam Mâlik'in Hârûn Reşîd'e hitâben: "Muvattâ'ı tek kanun haline getirme; çünkü ulemânın farklı görüşleri bu ümmet için rahmettir, herkes kendine göre sahîh olana uymuştur, hepsi hidâyet üzeredir ve her biri Allâh'ı murâd etmektedir..."¹⁰ demesi bu ruh hâletinin parlak örnekleridir.

Bu girişten sonra, Abbâsî halîfelerinden Me'mun zamanından (198/813-218/833) itibaren kökleşmeye başlayan mezheb taassubunun doğurduğu zararlı neticelere geçebiliriz.

I — MEZHEB TAASSUBUNUN DİNİ VE İLMİ ZARARLARI:

Asıl mevzûumuz taassubun içtimâî zararları ve İslâm birliğini bozan neticeleri olduğu için ilmi ve dîni zararlarını sıralamak ve birkaç örnek vermekle iktifa edeceğiz:

A — Hak ve gerçeğin başka mezhebe olduğu ortaya çıkmasına rağmen eski kanâat ve mezhebin den ayrılmamak: Bu mevzûda Sultânü'l-ulemâ diye anılan büyük Şâfiî fıkıh bilgini ve müctehid İbn Abdî's-Selâm'ı (v. 660/1262) dinleyelim:

"Şaşılacak şeydir ki müctehid olmayan fıkıhçılar, imamlarının bir görüşünün zayıf, mesnedinin çürük olduğuna vâkıf oldukları ve takviyeye de imkân bulamadıkları halde —gene de— onu taklid ediyorlar,

Kitab ve Sünnetin te'yid ettiği karşı görüşü kabûl etmiyorlar, imamlarını müdâfaa için uzak ve sapa te'vil yollarına sapıyorlar..."¹¹

B — Mezhebe uymayan sahîh hadisleri tenkid ve reddetmek: Meşhur ve sahîh hadis kitaplarının mukallid fıkıhçılar tarafından yapılan bâzı şerhlerinde¹² bunun zengin örnekleri vardır. Bu gibi şârihler, kendi mezheblerine uyan hadisleri —zayıf da olsa— takviyeye; mezhebine uymayan hadisleri ise —sahîh de olsa— za'fını isbata gayret etmişler, üzücü taassup örnekleri vermişlerdir¹³.

C — İslâm'ın âlimlere tanıdığı icthad hürriyetini kısıtlamak ve icthadiyle bâzı mezheb hükümlerini kabûl etmeyen âlimlere cephe almak, onlara eziyet etmek ve icthad hareketini engellemek¹⁴.

D — Mezheb müdafaası uğruna, İslâm'ın rûhuna aykırı davranışlarda bulunmak, maksadı vâsitaya feda etmek: Hanefî fukahâsından Bâbertî (v. 786/1384) Hanefî mezhebinin tercihi konusunda kaleme aldığı bir risâlede¹⁵ Şâfiî ve Hanefî mezheplerinin bâzı hükümlerini mukayese ederken sıra "büyük günah işleyen veya küçük günahta ısrar eden halîfenin düşüp düşmeyeceği yâni in'izâl" hükmüne gelince: "Şâfiîlere göre mün'azil olur yâni düşer, Hanefîlere göre düşmez" dedikten sonra zamanının hükümdarına şöyle hitap ediyor: "Ey dikkatli ve uyanık Melik!.. Bu mezhebi taklid yâni ona uymak, benimsemek gerekli olur mu olmaz mı?!"

(9) ez-Zebîdî, ag. esr. s. 9.
(10) es-Süyûtî, ag. esr., vr. 48/b; İbn Âbidîn, Raddü'l-muhtâr, C. I, s. 51.
(11) İbn Abdîselâm, el-Kavâ'id, Kara Çelebi ktp. nu. 87, vr. 105/b; Murad Buhârî ntüşhası, vr. 174/a.
(12) Munsif ve müctehid ulemânın şerhleri şüphesiz bu kusurdan münezzehtir.
(13) Bazı örnekler için bak. el-Eibânî, Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife... cüz: I, s. 33, 41, 88; cüz: V, s. 60.
(14) Bazı örnekler için bak. H.K., İslâm Hukukunda Mezhebler, s. 16 vd. (Bu kitapta diğer kaynaklara işaret edilmiştir.)
(15) Fâtih ktp., nu. 2269, vr. 115/a.

II — TAASSUBUN İÇTİMÂİ ZARARLARI:

İslâm; kardeşlik, birlik, beraberlik, dayanışma ve yardımlaşma dînidir.

Tefrika, zulüm, din yüzünden baskı yâni fitne, kardeş kavgası İslâm'ın şiddetle yasakladığı, lânetlediği, mahkûm ettiği davranışlardır.

Gene tekrar edelim ki mezhepler değil, mezheb taassubu, cehâlet ve gaflet yüzünden İslâm târihinde kardeş kavgaları olmuş, kanlar dökülmüş, hânümanlar sönmüş, mamûreler harâb olmuştur. Tarihten ibret almak, millî birlik ve beraberliğimizi titizlikle korumak vazifesinde münebbih olmak üzere bu çatışmalardan¹⁶ bâzılarını —müteber İslâm kaynaklarından— naklediyoruz:

A — Toplu İfadeler:

"Bâzi Mağrib şehirlerine Frenklerin, doğu memleketlerine de Moğolların musallat kılınmasının sebeplerinden birisi de hem sünni mezhepler arasında, hem de sünni-gayr-i sünni mezhepler arasındaki şiddetli taassup, tefrika ve fitnedir. Zaman zaman meydana gelen çarpışmalarda binlerce müslüman canı akmış, şehirler harap olmuştur."¹⁷

B — Bâzi Vak'alar:

1 — Tuğrul Beğ'in vezîri Amîdu'l-Mülk Kündürî'nin fesiriyle câmilerde, minberlerde Eş'arîler lânetlenmiş, Hanefîler ile Şâfiîler birbirine düşmüş, kavgalar olmuş, kargaşa ve fiite Horasan, Şam, Hicaz ve Irak'a yayılmış, Kuşeyrî, İmâmü'l-Haremeyn, İbn el-Muvaffak gibi zevâta eziyet edilmiş, hapis ve nef-

yedilmişler, memleketi terketmek mecburiyetinde kalmışlardır. Eş'arîlerin lânetlenmesi âdeti Sultan Alparslan ve vezir Nizâmü'l-Mülk zamanına kadar devam etmiş, ancak onların zamanında önü alınmış ve ülkelerini terkedemeyen ulemânın âdeti sağlanmıştı¹⁸.

2 — Ebû'l-Kâsım Kuşeyrî'nin oğlu Ebû-Nasr 469/1077 târihinde hacdan dönerken Bağdat'a uğramış ve Nizâmîye'de vaazlar vermişti. Vaazlarında Hanbelîlerin aleyhinde bulunduğu, onları mücessime olmakla itham ettiği için taraflar birbirine girdi. Hanbelîler Eş'arîlere saldıırıp adam öldürüyorlardı. Bağdat'ta bulunan Ebû-lshak eş-Şirâzî ile Nizâmü'l-Mülk arasında yazışmalar oldu, vezir devletin mezhepler karşısında tarafsız olduğunu, mezheplerin ve bu arada Ahmed b. Hanbelî'nin muhterem olduğunu ifade etti; alınan tedbirlerle fitne yatıştı; bu arada vaazlarda mezheplerden bahsetmek yasaklandı ve vezir Fahrü'd-Devle azledildi¹⁹.

3 — Hicrî 317 târihinde Halîfe Muktedir zamanında Bağdat'ta "Makâm-ı Mahmûd"un tefsiri sebebiyle mezhepler arasındaki ihtilâf büyümüş, Hanbelîler ile diğer mezhep sâlikleri arasında kavgalar, çarpışmalar olmuş, birçok müslüman ölmüştür²⁰.

4 — 475/1082 yılında Mağrib'den gelen, mezheb itibariyle de Şâfiî ve Eş'arî olan, Ebû'l-Kâsım el-Bekrî Nizâmü'l-Mülk tarafından kendisine maaş bağlanarak Bağdat'a gönderildi. O vaazlarında Ahmed b. Hanbelî'yi medh, fakat Han-

(16) Sünni-gayr-i sünni mezhepler arasındaki çatışma bir dereceye kadar mâzur görülebileceği ve çok olduğu için biz burada hassaten sünni mezheplerin kendi aralarındaki çatışma ve çarpışmaları naklediyoruz.

(17) el-Murtezâ ez-Zebîdî, İthâfû's-sâde (İnyâ şerhi), C. I, s. 282; el-Füllânî, ag. esr., s. 75; İbn Teymiyye, Mecmûatâ'r-resâil, Mısır, 1966, s. 366-370; Ahmed Emin, Zuhru'l-İslâm, C. II, s. 4-5; A. Metz, el-Hadârâtü'l-İslâmiyye, trc. Ebû-Rîdek, C. I, s. 392-395.

(18) İbn es-Sübki, Tabaqâtü's-sâfiyyeti'l-kübrâ, Kahire, 1965; C. III, s. 389-405; İbn el-Esrî, el-Kâmil fi't-târih, Beyrut, 1966, C. X, s. 33; Prof. Dr. O. Turan, Selçuklular Târîhi, İst. 1969, s. 241.

(19) İbn es-Sübki, ag. esr., C. IV, s. 234 vd.; es-Süyûtî, Târîhu'l-hulefâ, Kahire, 1952, s. 424; Prof. Turan ag. esr., s. 241.

(20) Süyûtî, ag. esr., s. 384.

belîleri zemmediyordu. Bu da Hanbelîleri kıskırtmış ve kadı Abdullah Damganî'nin evi bir ilmî münakaşa esnasında basılmış ve kitapları yağma edilmiştir. Bu gerginliğin devamı dolayısıyla halife, Ebû-İshak Şîrâzî ile Ebû-Bekir Şâfi'yi Melikşâh'a gönderdi. Bu büyük şahsiyetler her geçtikleri beldede ta'zimle karşılanıyor ve teberrüken rikâblarına el sürüyorlardı. Sultan Melikşah ve vezîri Nizâmü'l-Mülk huzurunda onlarla İmâmü'l-Harameyn Ebû'l-Ma'âlî el-Cüveynî arasında cereyan eden müzakere ve münazara'ardan sonra bütün fikir ve istekleri kabûl edildi. Nizâmîye'de eş'arîlik hakkında vaazlarına müsâade edildi ve bir hâdisenin önlenmesi için de medresenin kapılarına Türk muhafızları kondu. Böylece devlet, içtimâî nizam ile birlikte fikir ve din hürriyetini temine çalışıyordu²¹.

5 — Ebu'l-Muzaffer İbn es-Sem'ânî (H. 426-489) hac dönüşü gördüğü rüyâlara dayanarak, gürültülü bir şekilde Hanefîliği terkedip Şâfiî mezhebine geçince (H. 468) iki mezhebin mensupları arasında münakaşalar çıkmış, bunlar büyüyerek fitne ve mukatele halini almış, Horasan'dan Irak'a kadar yayılmıştır. Bu arada Merv'de büyük câmi kapanmış ve Şâfiîler bir müddet cuma namazı kılamamışlardır²².

6 — Hicrî yedinci asırda Isfehan şehrinin ziyâret eden meşhur coğrafyacı Yaqût, Mu'cem'de şu satırlara yer vermiştir: Zamanımızda ve daha önce bu şehir ile civarı defalarca harap edilmiştir. Bunun sebebi Şâfiîlerle Hanefîler arasındaki daimî geçimsizlik, taassup ve savaştır. Hangi grup galip gelirse diğerinin bölge ve mahallesini yağmalamış, yıkmış ve yakmıştır²³...

7 — Hicrî 617 târihinde Rey şehrinin ziyâret eden Yaqût burasının da harap olduğunu görünce sebebini soruşturuyor ve şu cevabı alıyor:

"Sebeup basit; fakat Allah bir şeyi murad edince oluyor: Bu şehrin ahâlisi üç grup idi: Şâfiîler, az idi; Hanefî'ler, daha çok idiler ve Şîiler, bunlar ekseriyeti teşkil ediyorlardı. Civar ahâlisi ise çoğunlukla Şîî idi ve biraz da Hanefîler vardı. Önce Şîa ile Sünnîler arasında taassup savaşı başladı, uzun müddet vuruştular; Hanefî ve Şâfiîler birleştikleri, yardımlaştikları için Şîayı bitirdiler. Bundan sonra Hanefîler ile Şâfiî'ler arasında taassup başgösterdi, harb başladı ve sayıları az olmasına rağmen Şâfiîler galip geldiler. Civardaki Hanefîlerin silâhlı olarak gelip mezhebdaşlarına yardım etmeleri de fayda vermedi. İşte şu gördüğün harap yerler Şîiler ile Hanefîlere aît olan yerlerdir... Onlardan ancak mezhebini gizleyenler kalmıştır."²⁴

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür; fakat asırlar öncesinde bile olsa meydana gelmiş bu acı, üzücü ve İslâm'ın rûhuyla taban tabana zıt hâdiseleri okumak müslüman vicdanını hüzne boğmaktadır. Sulh, sükûn, selâmet, müsâmaha, hürriyet ve saâdet dîni olan İslâm'ın bünyesi bu nevî hâdiselere müsaîf değildir. Mezhebler de mâhiyet ve gayeleri itibariyle mezkûr fitnelere sebep olmaktan uzaktır. Tek sebep cehâlet, gaflet ve taassuptur. Din bilginlerinin vazîfesi de bu mânevî mikroplarla mücadele etmek, İslâm'ın bünyesini korumaya çalışmaktır.

İkbâl ne güzel söylemiş:

"İslâm'ın bünyesinde hiçbir kusur yoktur. Bütün kusur bizim müslümanlığımızdadır."

(21) İbn el-Esir, ag. esr., C. X, s. 124-126; Prof. Turan, ag. esr., s. 242.

(22) İbn es-Sübki, ag. esr., C. V, s. 340-344; el-Murtezâ ez-Zebîdî, ag. esr., C. I, s. 282.

(23) Mu'cemu'l-buldân, Beyrut, 1957, C. I, s. 209.

(24) Yaqût, ag. esr., C. III, s. 117.

insanlık târihinin en büyük yardımlaşma kurumlarından biri Vakıf'tır. İslâm Dîni sosyal yardımlaşmaya büyük önem vermektedir. Zaten insan, ahlâkî ve insanî bir görev olarak çevresine yardım etmek ister. Vakıf insanların hayatta iken yapabilecekleri maddî en büyük hayır işidir. Vakıf şöyle tanımlanır: Yararı kullara ait olmak üzere bir mal kendi mülkünden çıkararak Allah yoluna tahsis etmektir.

VAKIFLAR

(DOĞUŞU ve GELİŞMESİ)

Vakıf kelimesi Kur'an'da mevcut değilse de bu kelimenin anlamına yakın birçok kelime vardır: "Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne sarfederseniz şüphesiz Allah onu bilir."¹, "... İyilikte ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşın."² ve diğer birçok âyetlerde "birr", "sadaka" ve "ihşan" kelimeleri geçer. Müslümanları vakıf kurmaya götüren en başta gelen âmil Peygamber (s.a.s.)'in hadisleri olmuştur. O bir hadisinde şöyle buyurur: "Âdemoğlu önce yapmakta olduğu hayır işleri durur. Ancak üçü müstesnadır: Faydalı ilim bırakan, arkasından dua eden iyi evlâdı olan, bir de sadaka-i câriye yâni kesilmeden devam eden hayır yapanların sevabı kesilmez."³

Dr. İSMET KAYAOĞLU

(1) Âli İmran: 92.

(2) el-Mâide: 2.

(3) Müslim, Vasıyye 14; Ebu Davud, Vasâya 14; Tirmizî, Ahkâm 36; Ahmed b. Hanbel III. 372.